

KOVÁCS GÁBOR

A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJA ÉS A CSILLAGKAPU

Tudnivaló, hogy a modern világgép a „felvilágosodás dialektikája”(Habermas) eredményeként alakult ki, formálódott olyanná, amilyennek ma ismerjük. A folyamat lényege a tradicionális-szagrális tartalmak elleni harc, azok fokozatos és következetes felszámolása. Ez a harci pátosz adja a modernitás mítoszát, ez a történelemszemléletének értelme és célja, „logikája”. A 60-as évektől a projekt kezdte elveszteni aktualitását, a vívmányokból pedig eltűnt a pozitív, optimista jelleg, egyfajta paradigmális fáradság uralja el a korszakot. A modern utániság hozadéka, egyetlen pozitívuma, hogy relativizálja a fogalmakat, a paradigmák viszonylagosságát, reflektálhatóvá válnak. Világosan látható és megítélhető lesz a modern – premodern oppozíció.

A modern és a premodern, paradigmális duális oppozíciók

A premodern (XVII-XX. sz.) mai világgéppé alakulása tehát egyfajta ismeretelméleti harc közepette folyt, az egyik világgépből a másikba való átmenet a tradicionális tartalmak mutálódását, gyökeres és teljes jelentéstani váltását jelenti. Ez a folyamat a felvilágosodás korától követhető nyomon.

Gyökeresen különböző világgépekről van szó. Ha a fő szemléleti sémákról beszélünk, akkor szembetűnik, hogy a premodern tradicionális társadalmak alapvető modalitása az örökkévalóság. Ezzel szemben az újkorban (XVII-XX. sz.) fokozatosan megjelenik a lineáris, egyirányú idő koncepciója. Vagyis a „történelem” és a lineáris idő a modernitás produktuma, ezelőtt ilyen felfogás nem létezett. A népek nem történelemben éltek, hanem az örökkévalóságban, az „időtlenység” egy nemében, hagyományos újkori értelemben tehát nem volt történelem. Az említett újkori egyirányú idő nélkülöz minden transzcendens dimenziót, azt a vonatkozást, ami a vallásos világgépet jellemezte. Végül az érett modernitás korára a paradigmális váltás nyomán képtelenség, abszurd lesz az örökkévalóságot szóba hozni. Ha mégis ezt teszi valaki, a tudományos élet számára elvesz, hiteltelenné válik, mint aki a teljesen elavult fantazmagóriákkal foglalkozik. A fejlődés, a történelmi folyamatok mára kizárólag az időn belül lesznek elgondolhatóak. A társadalomról, a hierarchiáról, a korszakokról való fogalmak, elképzelések, a politikai berendezkedésről, a kollektivitásról az archaikushoz képest antitetikusak a modernben. A tradicionális társadalom impériumról, hierarchiáról, kasztokról beszél. Fő érték itt a spiritualitás, a szellemi. A modernitás ezzel szemben az egyenlőséget, a demokráciát, az egalitarizmust ismeri el. A materiális, a pozitív, a gazdasági válik a dolgok mércéjévé. A premodern-féle *homo spiritualis, homo economicusszá alakul. A felvilágosodás dialektikája éppen azt célozza, hogy ne maradjon egyetlen tartam, fogalom, ami ne kapna ellenkező jelzőt.* (Ilyen a már említett örökkévalóságnak a véges időbelivel való cseréje, az isteni eredet kontra állati származás koncepciója.)

A tradicionalizmus képviselői, úgymint R. Guenon, J. Evola, Magyarországon Hamvas Béla, vagy a maiak közül László András és tanítványai olyan sajátos szemléletet képviselnek, amely a paradigmális dualizmust, a világnézeti szembenállást nem a modern szempontjából értékeli, hanem a premodern pozíciójából. A mai modern tudományt ezzel szemben a modernitás perspektívájának megingathatatlansága jellemzi. Paradigmális szempontból végletesen különböző a két korszak antropológiája. A premodern ember a mítosz szakrális terében él. A valóság feloldódott mítosz kontextusában, a szakralitáson kívül nem volt realitás. A modern ember számára viszont a valóság deszakralizálódott, és ez vált kizárólagos valósággá. Az egyik oldalon ott van a teizmus (premodern), a másik oldalon a harcos ateizmus (modern). A premodernben az idő mint olyan nem létezik, az archaikus ember az örökkévalóság terében él. A modern ember világképét, történelemszemléletének vázát a lineáris visszafordíthatatlan idő képezi – az idő ontologizálódik. Innen az a jellemző, hogy a progresszió, fejlődés gondolata az archaikus ember számára teljesen ismeretlen. A premodern antropológiát a teomorfizmus, *Isten-emberség* jellemzi, a modernitás humanizmusa ezzel szemben az *emberi-embert* ismeri csupán. Az archaikus korban, humanista értelemben ember nem létezett, sem autonóm individuum, sem szubjektum, miként az megszokottá vált a felvilágosodás után. Az ember a tradicionalista társadalomban nem adottság, hanem feladat. A persona maszk, amit a szellem, az abszolútum, a lélek visel. (Innen az aszkézis, az önfeláldozás motívuma, ami arra szolgál, hogy Isten zavartalanul megnyilvánulhasson. Ez egyfajta antihumanizmus, hiszen az ember úgy tételeződik, mint aki nem önálló, önmagában nem elégséges lény.) Hamvással állíthatjuk, hogy minden archaikus tradíció abból az ihletből táplálkozik, hogy az ember önmagában kevés. A hagyomány nem más, mint „*az ember és a transzcendens világ között lévő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az isteni eredetének tudata, és az istenbasonlóságnak, mint az emberi sors egyetlen feladatának megőrzése.*”¹ A korszakok közötti óriási szemléleti, világnézeti távolságot jelzi, hogy az archaikus ember szerint Isten teremtette az embert, deklarált az isteni eredet, az újkort viszont az a meggyőződés uralja, hogy a primitív ember találta ki az Istent. Itt is a fordított szimmetriát figyelhetjük meg.

A korszakok a metaparadigmák szempontjából

A korszakok metanyelve az úgynevezett metaparadigmákkal írható le.² A tradicionális társadalmat tiszta formában a szféra-metaparadigma jellemzi, ez sommásan annyit jelent, hogy az istenség, a Princi-pium a világgal szubsztanciálisan egylényegű (nem panteizmus). Ez a sajátosság hatja át az összes vallásos mitologikus tant (kivéve az ábrahámi tradíciókat, itt bonyolultabb a helyzet).³ A

¹ Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. III. Medio Kiadó, 1996, 155. o.

² *Paradigmák, metaparadigmák*. In: Kovács Gábor: *Az önvaló dicsérete*. Esszék. Intermix Kiadó, 2008, 22. o.

³ uo. 68. o.

szférikus felfogott világ az Isteni jelenléttől áthatott, nem találhatjuk a profán és a szakrális különbségtételt: t. i.: minden szakrális. „Mindaz, ami van és volt és lesz, és minden lény és lélek, anyag és szellem, minden gondolat és érzület, emberi rang és fokozat, világosság és sötétség, egymást közösen áthatja, és folyik, mozog és sugárik egyszerre. Ebben az egyetemes *interpretációban* minden megkülönböztetés az egységesítésért történik. A határtalan eggyé válás (...) a megkülönböztetésben tisztul meg”.⁴ Az Istenséggel, a Princípiummal való kapcsolat ebben a világgépben megszakíthatatlan. Az ember itt *mikrotheosz*. A hindu tradícióban, az advaita védantizmus azt tanítja, hogy Isten valósága és a lélek valósága azonos. A legfőbb azonosság formulája: *abam atma brahma asmi*, vagyis az emberi önvaló egyenlő az abszolútummal. A paradigma lényege az abszolútummal, az örökkel, Istennel való szüntelen áthatás, megbonthatatlan egység.

A tradicionális szakralitás világgépe és az újkori látásmód közötti átmenetet a „vallásos” világgép (sugár-metaparadigma) jelenti. Amíg a tradíció központi gondolata a „creatio ex Deo”, az Istentől való teremtettség”, a vallásos világgép fő jellemzője a „creatio ex nihillo”, vagyis a semmiből való teremtés. Isten itt a teremtesen kívül tételeződik, a teremtetten kívüre kerül, *elidegenedik a világtól* (külső Isten). Vagyis radikálisan megváltozik Isten és a teremtmény közötti viszony, ennek folyományaként megjelenik az immanens és a transzcendens közötti különbségtétel, elszakad egymástól az ok és okozat. Végül szakadék támad a teremtett lény és a Teremtő között.

Az újkori profán világgép (metszet-paradigma) a sugár-paradigmából következik. A *metszet* kifejezés szemlélteti a két oldalról való zártságot, azt, hogy a dolgok a semmiből keletkeznek és a semmibe vesznek. Ebben az újkort jellemző paradigmában a világ Istentől végleg elhagyott, nem létezik más, mint halott anyag. Transzcendens szintekről ebben a paradigmában beszélni sem illik. Jellemző sajátosság még a mechanisztikus természetfelfogás, valamint az atomizmus, a fragmentáltság – a szakrális világgép holizmusa, „egybenlátása” teljesen felbomlik. A fenti paradigmális sajátosságokat tükrözi a pozitivistá természettudomány, mely egy szakralitását veszített világot tanulmányoz. A szakrális (belső) dimenzió helyett az efemer periféria, a holt anyag (a héjak) kerül előtérbe, válik kizárólagos realitássá.⁵

Köztudott, hogy a nyelv milyen alapvető módon határozza meg az emberi valóságot. A fent vázolt paradigmális ismeretelméleti jellemzők metanyelvként működnek, egyfajta nem tudatosított hatóerőként, mely ennek ellenére teljességgel meghatározza a világgépünket. Így van ez a szakralitással, illetve a modernséggel is. Kézenfekvő, hogy az egyik paradigmából származó állítás teljesen abszurd a másikból nézve, tehát a metanyelvi paradigma ontologikus szinten dönt arról, hogy mi a valóság, mi lehetséges és mi nem. Mindez olyan eltemetett szinteken történik, hogy az egyik vagy másik világgép hatása alatt álló ember ebből mit

⁴ Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. III. Medio Kiadó, 1996, 155. o.

⁵ *Paradigmák, metaparadigmák*. In: Kovács Gábor: *Az önvaló dicsérete*. Esszék. Intermix Kiadó, 2008, 22. o.

sem sejt. Ettől az ittléttől (Heidegger) csak dramatikus, egész valónkat megrázó szintáttörés árán (La rottura del livello – Evola) szabadulhatunk.⁶

A világgépek barca a Csillagkapu c. filmben

A *Csillagkapu* c. filmben a világgépek (metanyelvek) közötti konfrontációt kapjuk a modernitás perspektívájából. A film vonzereje, ígész ötletessége mellett számomra az ismeretelméleti pikantériában rejlik. A film szerintem a felvilágosodás dialektikájának sajátos variánsa. Mint említettem, a modernitásban minden ellenkező előjelet, ellentétes értelmet kap – ez a modernizáció eszenciája (lásd: fejlődés). Az örökkévaló helyére a véges, lineáris idő kerül, a szellem helyett az anyag, az ember isteni származása helyett az állati eredet. Diszkreditálódnak maguk az istenek is, a film ezt eminensen példázza, hiszen parodizáltan, mivoltukból kiforgatva, démonizálva jelennek meg. A film ötlete Erich von Däniken elméletére emlékeztet, melynek lényege, hogy a történelem hajnalán az emberre idegen világokból érkezett lények hatottak sorsszerűen – ezek az isteneink (Erich von Däniken: Istenek ivadécai vagyunk). A film fabulája a következő: a 30-as években egy afrikai ásatás során találnak egy különleges szerkezetet, melyen valamiféle óegyiptominak tűnő jelek találhatók. A kormány hivatalos tudósai nem tudják megfejteni ezek jelentését. Végül az el nem ismert zsenihez (nyelvész, antropológus stb.) fordulnak segítségért. Jackson elméletével, miszerint az egyiptomi civilizáció valójában nem földi eredetű, teljesen diszkreditálta magát. Jackson doktor természetesen megfejti a jeleket. Kiderül, hogy a szerkezet féregjáratot nyit a különböző világok között, amin az úgynevezett istenek (itt még csak az egyiptomi panteonból egyesek) közlekednek, így hozva létre adott esetben az egyiptomi civilizációt is.

Jellemző előítélet, hogy az ember nem hozhat létre önerőből olyan csodálatos építményeket, mint az egyiptomi piramisok, ezek mögött mindig idegen, nagyhatalmú lényeket kell keresni. A modernitás mítoszából származik az a feltevés, hogy az archaikus ember tudatlan, primitív. A tradicionális kultúra arisztokratikus, felülről irányított, ellentétben a modernnel, amely alulról építkező. A plebejusnak nincsenek ősei, szemben az arisztokratával, aki büszke az elődeire.

A többek között a nyelvész Jacksont központi figurának tartom, ő a „fordító”, aki konvertálja a világgépeket. Ő fordítja le az archaikus, a mai ember számára érthetetlen szövegeket. Az effajta hermaneutika, mint jeleztem, következetes „deszakralizációt”, „deontologizációt”, vagyis modernizációt jelent. Mindez mélyen szimbolikus. A „nyelvész” Jackson érdeme, hogy a kódos, misztikum (egy más paradigmából való valóság szerkezet) „világos” világgépünkbe beillő értelmet kap. Így derül ki, hogy az úgynevezett istenek, valójában egy idegen civilizáció képviselői, akik tudásbéli fölényükkel visszaélve zsarnokoskodnak az ember felett. Minden csoda, amit produkálnak, lényegében szemfényvesztés, a technikai

⁶ *Paradigmák, metaparadigmák.* In: Kovács Gábor: *Az önvaló dicsérete.* Esszék. Intermix Kiadó, 2008, 68. o.

fölény eredménye. E gonosz istenek holmi háziállatként, tudatlanságban tartják az embereket. Sőt az emberbe költözve (hiszen paraziták, szimbióták) gazdatestnek használva őket, átveszik a hatalmat felettük, kifogatva az embert mivoltából. Ezzel a beavatott, az istenek útjára lépő (Deva Yana) ember paródiáját kapjuk. Däniken elméletéhez képest az idegenek (istenek) itt teljesen negatív előjelet kapnak, igazodva a világképhez, amely kreálta őket. Az „istenek” itt már a kozmosz bűnözőivé válnak. A mozifilm alapján készült *Stergate* sorozat főmotívuma az ilyen lények elleni élethalálharc, s a féregjáratnak köszönhetően ez a küzdelem a „gonosszal” kozmikus méretűvé válik.

A teljes értékű tradícióban a kozmoszt nem személytelen erők strukturálják, mint ahogy a pozitívista természettudomány hirdeti, hanem szellemi princípiumok. Az ember ebből a szempontból minden gúny nélkül a teremtés koronája, hiszen az Isten az embert az összes angyali hierarchia fölé helyezte. Az isteni eredet, vagy inkább az Istennel való azonosság az archaikus tradíciók központi gondolata. Mint ahogy Hamvas Béla mondja, minden egyéb ebből az azonosságból ered. A felvilágosodás dialektikája folytán mindez az ellenkezőjébe fordul. Az Isten (istenek) nem az ember legvégső pozitív lehetősége, transzcendens vetülete, hanem a legádázabb ellensége ebben a paradigmában.

A gonosz istenek – a beavatás paródiája

Említettem, hogy az archaikus szakrális világképet a szféra-metaparadigma jellemzi. A szférikus, szakrális (manifesztacionista) világkép szerint átjárhatóság van az ontológiai szintek között (szemben a vallással, ahol Isten és az ember között szakadék tátong, vagy a profán világképben, amely az ontológiai szinteket nem ismeri el). Ebből a világképből következik, hogy minden jelenség, lény rendelkezik ontológiai hasonmással, transzcendens vetülettel. Ezen alapszik a hagyomány központi gondolata az ember istenazonosságáról, amit a hindu hagyomány a következőképpen fejez ki: *abam atma brabma asmi*, ugyanennek a keresztény megfelelője: „Ego, et Pater unum sumus” – „Én és az Atya egyek vagyunk”. A metafizikai tradicionalizmus megközelítésében: „*Én és az Atya vagyunk egy*”, nem *Ő* az „álomalak”, hanem (...) *Én mint* Atma vagyok az „Atyával”, a lét léten túli – itt vallási kifejezéssel illetett – centrumával egy. Ez az egység *önnön* atmani realizáltságom mértékének megfelelően aktuális⁷. Az azonosság érvényesítésére szolgál a metafizikai realizáció, a beavatás, melynek célja éppen az *emberi* háttérbe szorítása az Isteni *Én* (Atma) javára. Az isteni létszintet (a metafizikai kör centruma) realizált beavatott már túl van minden *emberin*.

Figyeljük meg, hogy ábrázolja a Bhagavad Gita az önvalót: „az Úr ott lakozik mindenek szívében, s ... ő okozza mindenek forgását. Tenmagad csak Tenmagad ismeri Tenmagad által” – mondja Ardzsuna az Úrnak. „Mindenek forrása, mindenek ura, a Fénylők Fénylője, a világ Uralkodója”, ez az abszolút Lény mondja magáról:

⁷ *Tradíció Évkönyv*. Kvintesszencia Kiadó, 2000, 18. o.

„Minek mi a magva, az vagyok Én”. „A testben lakozó legfelsőbb Szellem”, „a testnek fejedelmi lakója”, vagy egy másik megfogalmazás szerint a test halhatatlan lakója. Ő, aki minden egyes test legbelső magvát, minden egyes lény legvégső *énjét* alkotja, „nincs felosztva, s mégis mintegy (látszat szerint) felosztva él a lényekben”. Mint sok minden más is, a metafizikai tradicionalizmus egyik legfontosabb kategóriája az Atma, az önvaló is jelentéstani mutáció alá kerül, de ez lényegében törvényszerű a modern világképben. Figyeljük meg a jelentéstani kontrasztot a fent jellemzett önvaló és a szimbióta között. Lássuk, mivé lesz az önvaló a modernitás keretei között. Ismeretes, hogy a *goauld*, a *Csillagkapu* gonosz istene egy szimbióta, parazita, külalakra egy féreg, amely az emberbe költözve teljesen az uralma alá hajtja azt. Az így *iniciált* ember teljesen átalakul: szentori hang, világító tekintet, másrészt egyfajta kollektív tudás birtokába jut. Mindez embertelen amoralitással és bestiális kegyetlenséggel, végletes önzéssel párosul – pont a fordítottja a beavatottnak, hiszen az ellenkező irányba hagyja el az *emberit*. A szimbióta gyakorlatilag halhatatlanná teszi a „gazdatestet”, az „iniciáltat”. Természetesen ez csupán fizikai konzerváltságot jelent, semmi köze a szellemi értelemben vett romolhatatlansághoz. Így módosul a halhatatlanság ideája, mely újkori közegben csak fizikaiként gondolható el.

Szerintem itt egy atman-paródiát kapunk, egy ellen-atmant. (Sajátosan a klasszikus újkori istentagadáshoz képest egy csavarral a tudat mélyéről egy mumus kerül elő.)

Tanulságos, hogy az önvaló, ez az evidensen metafizikai princípium milyen óriási jelentéstani változáson megy keresztül ebben a világképben. Már szoltam róla, hogy a modernizáció metanyelvi szinten úgy történik, hogy minden tartam, jelentés ellenkező előjelet, értelmet kap. Ez természetesen a gondolkodás alapkategóriáit, a teret és időt is érinti. C. G. Jung jegyzi meg, hogy a modern világkép egy igen vékony máza az emberi pszichének, mely mögött az archaikus, az ősi óriási terrénumai rejlenek. (Jung ezt a kollektív tudatalattinak hívja.) Így érthető az ósítól való páni félelem, hiszen a psziché az integritását félti. Ez lenne az oka az archaikus tartalmak démonizálásának is, mely szinte a korszak „neurotikus önvédelme”.

Irodalomjegyzék

1. Tomas Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*, 1977.
2. Hamvas Béla: *Scientia Sacra III*. Medio Kiadó, 1996.
3. *Tradíció Évkönyv*. Kvintesszencia Kiadó, 2000.
4. Kovács Gábor: *Az önvaló dicsérete*. Esszék. Intermix Kiadó, 2008.